Introducere

1. Preliminarii

La finalul veacului al XVIII-lea, concomitent cu sfîrşitul feudalismului şi începutul modernizării vieţii social-politice şi economice din Ţările Române, are loc un amplu proces de laicizare a culturii scrise şi, ca atare, de modernizare a limbii române. Astfel, comparativ cu prima parte a secolului al XVIII-lea, cînd în limba română predominau încă traducerile de texte bisericeşti din slavonă şi greacă, în a doua jumătate a acestui secol creşte în mod considerabil numărul traducerilor din limbile moderne (franceză, italiană şi germană)[1]. Considerată drept prima etapă a „epocii moderne" a istoriei limbii române literare sau o etapă „de tranziţie" între vechea română literară şi româna literară modernă (Gheţie 1982, 65; Munteanu/ Ţâra 1983, 169 şi 176), numită şi „epoca premodernă" (Piru 1970, 5, cu referire la etapa de tranziție dintre literatura veche și cea modernă), perioada anilor 1780-1840[2] a fost una a începutului „laicizării" şi modernizării limbii şi literaturii române prin traducerea unor texte din diverse domenii ale culturii scrise (religios, filozofic, istoric, geografic, literar etc.). Această perioadă se caracterizează printr-o

[1] În Transilvania, limba de referință devine latina; în Moldova și în Țara Românească se menține influența limbii grecești, dublată de cea a limbii ruse (Gheție 1982, 77-78).

[2] Limitele acestei perioade variază în literatura de specialitate: 1780-1830 (Piru 1970, 6); 1780-1836 (Gheție 1982, 67 și 78), unde *terminus ad quem* este reprezentat de începutul „mișcării de (re)unificare lingvistică" întreprinse de Ion Heliade Rădulescu; Ivănescu (1980, 597-598) consideră că „limba care se scrie și se vorbește mai ales după 1774, pînă la 1829, continuă a avea în genere structura din epoca feudală, dar prezintă inovații în raport cu noua economie și suprastructură; avem a face cu prima fază a modernizării limbii române". BRV se încheie cu anul 1830, care marchează încheierea epocii vechi a limbii române; în BRM (vol. I, p. 6), care începe de la 1831, Gabriel Ştrempel scrie despre periodizarea din BRV: „Dacă anul de început al bibliografiei este justificat de apariția *Liturghierului* imprimat de Macarie, în 1508, anul 1830 nu are vreo semnificatie deosebită, în afară, poate, numai de apariția, cu un an mai devreme, a primelor ziare românești, care ar putea marca începutul unei epoci noi sub raport informațional, epoca modernă". Pentru studiul de față am selectat texte din perioada 1780-1830.

BDD-B814-01 © 2017 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 20:03:28 UTC)

„diversificare lingvistică, la capătul căreia unitatea cîştigată în veacul precedent este în mare parte pierdută" (Gheție 1982, 67). Un rol hotărîtor în „direcționarea" procesului de modernizare a limbii române literare l-au avut reprezentanții Școlii Ardelene[3], care au alcătuit o serie de lucrări normative (gramatici, ortografii, lexicoane) şi au tradus tratate ştiinţifice şi juridico-administrative, precum şi numeroase lucrări beletristice, edificînd astfel „principalele deziderate ale normării şi modernizării limbii române literare" (*ibidem*, 75).

În cercetările asupra acestei perioade au fost studiate mai ales problemele legate de paternitatea şi sursele unor traduceri (*e.g.* Ursu 2002, 2003; Dima 1989, 2016), precum şi gradul de înnoire şi modernizare a vocabularului limbii române prin împrumuturi din latină şi din idiomurile romanice. Într-un studiu recent, Dima (2013, 9) remarcă faptul că traducerile româneşti din perioada amintită sînt insuficient explorate din perspectiva modului de transpunere a textului dintr-o limbă în alta, probabil şi din cauză că acestea nu au fost transpuse din alfabet chirilic în alfabet latin, pentru a putea fi comparate mai uşor cu sursele lor. În acest cadru, cercetarea transpunerii numelor proprii străine (exonime) în limba română poate contribui, alături de alte aspecte studiate pînă în prezent, la cunoaşterea modului în care limba română a preluat noile modele occidentale, odată cu desprinderea de cele greco-slavone.

Actualmente, onomasticienii sînt preocupaţi mai ales de studiul toponimiei şi al antroponimiei româneşti. De asemenea, puţini filologi angajaţi în cercetarea acestei perioade a limbii române au contribuit cu studii sistematice la cunoaşterea problematicii transpunerii numelor proprii străine în limba română. În general, studiile care există sînt specializate, reflectînd anumite aspecte ale traducerii numelor proprii (grafie, morfologie etc.). Astfel, unele aspecte privind tratamentul numelor proprii în traducere apar în ediţiile filologice ale unor texte (de exemplu, Onu 1984), cu referire, mai ales, la datarea şi la stabilirea surselor şi a paternităţii textelor. Alte studii vizează fie adaptarea morfologică a numelor proprii la sistemul limbii române (*e.g.* Tomescu 1978; Şerban 1986), fie istoria

[3] Procesul trecerii de la feudalism la capitalism este mai accentuat în Transilvania, subjugată Imperiului Habsburgic, decît în Moldova sau în Țara Românească, supuse stăpînirii otomane. În această perioadă, mişcarea ideologică şi literară a românilor din Transilvania „are un caracter unitar şi trebuie studiată ca un curent, numit îndeobşte Şcoala Ardeleană" (Piru 1970, 7).

BDD-B814-01 © 2017 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 20:03:28 UTC)

formelor româneşti ale unor nume proprii (*e.g.* Arvinte 2003; Munteanu 2008). De asemenea, fiecare dintre aceste studii abordează o problemă particulară a transpunerii numelor proprii dintr-o limbă străină în limba română (morfologie, grafie, ortografie etc.).

Pe plan internaţional există numeroase studii privind statutul numelor proprii în traducere, dintre care le amintim pe următoarele: Virgilio Moya, *La traducción de los nombres propios*, Madrid, 2000; Michell Ballard, *Nom propre en traduction*, Paris, 2001; Thiery Grass, *Quoi! Vous voulez traduire «Goethe»?: Essai sur la traduction des noms propres allemands-français*, Bern, 2002; Josiane Podeur, *Nomi in azione. Il nome proprio nelle traduzioni dall'italiano al francese e dal francese all'italiano*, Napoli, 1999 (lucrare care descrie procedeele de traducere a numelor proprii din limba italiană în limba franceză în texte datînd din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea).

Limba română nu dispune, aşadar, de un studiu sistematic privind procedeele de transpunere a numelor proprii străine în limba română. În contextul transferului cultural prin traducere care a influenţat limba română la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului următor, ne propunem să oferim o imagine de ansamblu asupra practicilor curente de transpunere a numelor proprii străine în limba română premodernă (1780-1830)[4].

[4] Studiul de faţă reprezintă rezultatul unui proiect de cercetare pentru tinere echipe (*Practici de traducere a numelor proprii în scrisul românesc premodern: 1780-1830*) finanţat de CNCS – UEFISCDI (PN-II-RU-TE-2014-4-1108), care s-a desfăşurat în perioada octombrie 2015 – noiembrie 2017, la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. Fără a ne propune epuizarea subiectului, am avut în vedere prezentarea modului în care au procedat traducătorii români din perioada studiată în privinţa transpunerii numelor proprii dintr-o limbă străină în limba română. Pentru aceasta, am parcurs mai multe etape: am alcătuit un corpus reprezentativ de texte traduse în limba română în perioada premodernă (vezi, mai jos, criteriile de selecţie) şi am stabilit sursele lor; am realizat un fişier reprezentativ de nume proprii în format electronic (furnizînd informaţia din traducerile româneşti alături de cea din textul- sau textele-sursă), pe baza căruia am studiat procedeele sau strategiile de traducere a numelor proprii în limba română. Corpusul existent (cca 25 000 de fişe) ar putea fi valorificat în viitor şi prin studierea procesului de adaptare a numelor proprii în fiecare text şi în variantele de traducere sau în copiile acestuia; de asemenea, acesta poate fi completat cu exemple extrase din mai multe texte datînd din epoca studiată sau din alte perioade istorice ale limbii române.

BDD-B814-01 © 2017 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 20:03:28 UTC)

Textele din care a fost extras corpusul de nume proprii analizat în studiu de față au fost selectate după mai multe criterii:

1) diversitate tipologică în privința conținutului: geografii și istorii (unele sînt manuale destinate uzului în școlile din epocă), biografii, jurnal de călătorie, roman istoric; clasificarea are însă o notă de arbitrar, întrucît istoria se îmbină cu geografia, iar descrierea geografică este așezată uneori în cadru romanesc;

2) diversitate editorială (în special texte tipărite și cîteva manuscrise);

3) diversitate lingvistică (limbile sursă sînt italiana, germana, franceza, neo-greaca, rusa, slaveno-sîrba)[5];

4) diversitate regională (în privința ariilor lingvistice de proveniență, cele mai multe texte sînt din Moldova și Transilvania; acestora li se adaugă un text muntenesc și o copie moldovenească după un original muntenesc. Multe dintre textele traduse în această perioadă au o tradiție textuală bogată, avînd variante de traducere sau copii; dat fiind însă scopul studiului de față – o prezentare de ansamblu a modului preluării numelor proprii din alte limbi în limba română în perioada 1780-1830 – am reținut o singură variantă a unui text. Pentru prezentarea detaliată a textelor și a surselor acestora (descriere filologică, persoana traducătorului, sursa traducerii, prototipul românesc, versiuni tipărite sau manuscrise etc.), vezi capitolul *Izvoare: traducerile și sursele lor*.

Corpusul de nume proprii a fost valorificat într-un studiu extins privind transpunerea numelor proprii străine în limba română în perioada premodernă (1780-1830). Mai precis, urmărim procedeele de traducere a numelor proprii: adaptarea grafică și fonetică; adaptarea morfologică (încadrarea în categoriile gramaticale ale limbii române); „traducerea" ca „adaptare semantică" a numelor proprii descriptive; substituirea numelor proprii din original prin forme românești sau prin nume formate pe terenul limbii române (de exemplu: *Ţara Grecească* pentru *Grecia*, *Împărăţiia Turcească*/ *Turcul* pentru *Turcia*, *Crăiia Franţuzului*/ *Franţuzul* pentru *Franța* etc.).

Studiul de față are o componentă filologică, întrucît prezintă textele studiate și sursele acestora (capitolul *Izvoare: traducerile și sursele lor*), pe baza datelor existente în literatura de specialitate și a comparării tradu-

[5] Traducerile din slaveno-sîrbă (vezi nota 20) și din rusă au fost valorificate mai ales în cadrul studiului grafiei și foneticii numelor proprii.

BDD-B814-01 © 2017 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 20:03:28 UTC)

cerilor româneşti cu sursele lor. De asemenea, cercetarea noastră are o componentă lingvistică (capitolul *Procedee de traducere a numelor proprii în limba română premodernă: 1780-1830*), în cadrul căreia urmărim, valorificînd competenţele fiecărui autor, procedeele de traducere a numelor proprii în textele selectate, precum şi caracteristicile formale şi semantice ale acestora.

2. Valorile slovelor chirilice în textele-suport

Corpusul supus studiului este alcătuit din nume proprii ortografiate cu caractere chirilice, cu iniţială majusculă sau minusculă, după cum indică textul, redate în contextul lor lingvistic şi semantic (pe care l-am transcris). În capitolul dedicat studiului adaptării grafice şi fonetice, numele proprii au fost reproduse cu grafia din textul chirilic, aceasta fiind esenţială pentru discutarea procedeelor de adaptare grafică şi fonetică. În studiul adaptării numelor proprii la celelalte nivele (morfologic şi semantic), am adoptat, în redarea exemplelor, metoda transcrierii interpretative, bazată pe principiile pe care le redăm mai jos[6].

În ceea ce priveşte limitele transcrierii interpretative, concepţia dominantă în studiul de faţă (unde transcrierea a fost operaţie auxiliară) a pornit de la însuşi scopul acestuia: acela de a descoperi caracteristicile transpunerii numelor proprii în limba română dintr-un text oarecare, în perioada premodernă; cu alte cuvinte, de a vedea care au fost factorii care au stat la baza acestei transpuneri, ce procedee au fost utilizate şi cu ce rezultate, ce modele de transfer au fost folosite şi care este ponderea sursei şi a cunoştinţelor lingvistice şi enciclopedice ale traducătorului în rezultatul final. Am avut, aşadar, mereu în vedere relaţia dintre original şi sursă. Din această cauză, transcrierea interpretativă nu a urmărit de fiecare dată redarea efectivă numai a fonetismului numelui propriu din textul românesc, ci a intenţionat să păstreze şi acele elemente exclusiv grafice care caracterizau forma numelui respectiv în sursă. De asemenea, în urma procesului de transfer rezultă adesea forme incompatibile cu sistemul fonetic al limbii române (aberaţii care nu puteau avea acoperire fonetică, provenite din combinarea metodelor de transpunere a numelor

[6] Aceleaşi principii stau la baza transcrierii numelor proprii şi a contextului în care apar acestea.

BDD-B814-01 © 2017 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 20:03:28 UTC)

proprii); le-am redat întocmai și pe acestea. Am acordat, așadar, o mare importanță reproducerii cît mai fidele (acolo unde am considerat relevant), a nivelului grafic al textului[7].

Slovele care nu pun probleme de interpretare sînt, firește, cele cu valoare fonetică unică – а (= *a*), б (= *b*), в (= *v*), г (= *g* și *g'*, transcris *gh* înainte de *e* și *i*), д (= d), є (= *e*; la inițială de silabă sau cuvînt = *ie*, cu excepția numelor proprii, în cazul cărora am urmărit și fidelitatea față de aspectul grafic din sursă), ф (= *f*), х (= *h*), к (= *k* și *k'*, transcris *c*), л (= *l*), м (= *m*), н (= *n*), о (= *o*), п (= *p*), р (= *r*), с (= *s*), т (= *t*), з (= z), ѯ (= *ks*, transcris *x*), ч (= *ce*, *ci*), ш (= *ș*), щ (= *șt*), ц (= *ț*), ж (= *j*), ѱ (= *ps*), ѳ (= *th*), ц̆ (= *ğ*) – pe care le-am transcris conform normelor cunoscute. Nu ridică, de asemenea, probleme nici interpretarea slovelor care reprezintă grafic același fonem: оу, ȣ (= *u*), и, ї, ι (= *i*), ѡ, о (= *o*); ele se diferențiază, de fapt, numai prin poziția în cuvînt sau prin contextul în care pot apărea (vocalic sau consonantic). Slovele chirilice care pun probleme de interpretare au fost transcrise astfel: ю (= *iu*), ѫ (= *î*), ъ (= *ă*, *î* sau zero), ѵ (= *i* sau *v*), я (= *ia*), ѧ (= *ea*, *ia*), ѣ (= *ea*, *ia*), ь (= zero), ѣ (= *î*, *în* sau *îm*, în funcție de context). Despre slovele chirilice care pun probleme de interpretare, pentru că sînt susceptibile de a avea mai multe valori, am discutat mai jos (*2.1. Adaptarea grafică și fonetică*), strict legat de corpusul numelor proprii, valorificînd și informațiile oferite de lucrările normative ale perioadei. Referitor la transcrierea contextului, în ceea ce privește segmentarea cuvintelor, ortografierea cu cratimă etc., am aplicat normele ortografice ale perioadei moderne; în schimb, am reprodus majuscula din textul chirilic.

Am notat întotdeauna accentul numelor proprii aşa cum apare în surse, cu excepția manuscriselor *Cat. rom.* și *Dor. rom.*, în care realizarea grafică a semnelor diacritice coincide de multe ori, astfel încît este greu de determinat valoarea unui anumit semn, *i.e.* dacă acesta este accent

[7] *Cf.* Boerescu (2014, 110): „Fiind un important auxiliar filologic, transcrierea interpretativă n-ar trebui în anumite cazuri să se limiteze doar la redarea fidelă a fonetismului unui text [...], ci ar trebui să reproducă, în limite raționale [s.n.], acele aspecte grafice de natură să ne ofere o imagine fidelă a limbii scrise de autor, cuprinzînd toate conotațiile sale culturale". Dimpotrivă, Ursu (1960) consideră că transcrierea interpretativă ar trebui să urmărească exclusiv redarea pronunției și propune un sistem (foarte simplificator și unificator, fără argumente serioase, după părerea noastră) care ignoră fenomenele grafice etimologice.

BDD-B814-01 © 2017 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 20:03:28 UTC)

grav, dacă este spirit sau marchează scurtimea unei vocale finale. Din această cauză, am renunțat la a marca accentuarea, în transcriere, în cazul manuscriselor amintite.

BDD-B814-01 © 2017 Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-29 20:03:28 UTC)